

III. HAZÁNK BELSŐ TÖRTÉNETE.

(1914-1916 november közepéig.)

A XX. század. Magyarország 1896-ban fényesen ünnepelte megalapítása ezredik évfordulóját. Hálát adott az Istennek, hogy ily hosszú időn át jóban, rosszban megoltalmazta; de fogadalmat tett, hogy alkotmányos szabadságát a második ezredévre is biztosítja. Ezt a hazafiak egy része az Ausztriával 1867-ben kötött kiegyezés változatlan megtartásától, a másik azonban ennek keretén belül, a nemzeti élet és állam szabadabb fejlesztésétől, első sorban a nemzeti hadsereg fölállításától és a gazdasági önállóságtól várta. A szabadelvű párt a választásokon 1905-ben elbukott; az új kormánynak az országgyűlésen nem volt pártja, a vármegyék nagy része megtagadta az adófizetést és az engedelmességet s már maga az alkotmány is veszedelemben forgott, míg végre a király (1906.) az egyesült ellenzékre (a koalícióra) bízta a kormányt. Ez azonban 1910-ben lemondott s a helyébe lépő munkapárti kormány, mely a választásokon nagy többséget nyert, minden eddiginél nehezebb harcokat folytatott a parlamentben. Az ellenzék egyik vezére, *gróf Andrássy Gyula*, a kiváló történetíró, azt mondta, hogy a pártok már nem is ellenfelek, hanem ellenségek gyanánt állottak egymással szemben. A tanácskozások, néha hónapokon át, az ellenzék kénytelen vagy elkeseredett távollétében folytak.

A Corpus Juris öt év alatt mégis 229 új törvénnyel gyarapodott. A törvények nemcsak az ország anyagi és szellemi fejlődésének biztosításáról, pl. új egyetemek fölállításáról gondoskodtak, hanem az ország belső nyugalmanak megóvásáról az előre látott nagy háború esetére is intézkedtek. Nagyban hozzájárultak, hogy az 1934 július 28-án csakugyan kitört háború hazánkat készületlenül nem találta s hogy azok, kik a pártok elkeseredett küzdelmei miatt hazánkat egy újabb sajói vagy mohácsi veszedelemtől féltették, a nemzetnek csodálatosan visszatért egységéről tehetek tanúbizonyságot.

Egyetértés. Az ellenség, a háború kitérőesek, belső lázadásokra számított hazánkban; azonban a szövetkezett ellenzék nevében *gróf*

Andrássy Gyula a Szerbiának szóló jegyzék elküldésekor, 1914 július 24-én, azonnal kijelentette, hogy az ellenzék ama nagy ellentét ellenére is, mely a kormánytól elválasztja, kötelességét mindenben teljesíteni fogja; elvárja és reméli, hogy példáját minden magyar ember követi s nem felejtí el, hogy a magyar nemzet becsülete s létérdeke van kockán, amiért mindenkinek áldoznia kell. A kitört háború a nemzetet valóban egységesnek, erősnek találta a haza védelmében, sőt messze, annak határain túl is. *Tisza István* miniszterelnök szerint bebizonyult, hogy a magyar nemzeti állam vonzóerőt fejt ki, nemzetiségi és vallási különbség nélkül egyesíti hazánk egész lakosságát, a magukról megfélemezteket pedig szigorúan tudja büntetni. A háború *báró Conrad* fővezér szerint is megmutatta, hogy a kettős monarchiában nincs nemzeti különbség a közös veszedelmekkel szemben. Az uralkodóház iránt való hódolat egyetlenegy érzésben testvériesült s kétségtelenül megsemmisítette azt a reményt, amit ellenségeink ebben a tekintetben tápláltak. Az angolok maguk is bevallották, hogy hiába számítottak a magyarok elszakadási törekvéseire, mert Magyarországon nincs ember, ki az események folyásán változtatni akarna. A polgári társadalom – mint a képviselőház elnöke, *Beöthy Pál* mondta – önfeláldozással, férfiasan viselte fájó veszteségeit, a váltakozó események hatása alatt fejét és szívét sohasem vesztette el, a háborúval járó nélkülözések elviselésében erős volt, a harcok borzalmaiból emberszeretetével, amennyire lehetett, enyhítette s félretett ezekben a nehéz időkben mindent, ami elválaszthat, társadalmi, faji, nemzetiségi, felekezeti, politikai, személyi ellentéteken felülemelkedett s egységesen, erejének teljességében, elszántan állt a nemzet mindenekfölött nagy érdekei mellett. A függetlenségi párt nyíltan kijelentette, hogy törhetetlenül ragaszkodik ugyan politikájának minden sarkalatos pontjához, de a legnagyobb áldozatot is meghozza a fenyegetett nemzeti lét védelmére.

A nemzetiségek. Ez az egyetértés még fényesebben nyilatkozott meg az olasz hadizenet bejelentésekor (1915 május 26.). «Mi meg fogjuk védeni – szölt *Apponyi* – Tirol alpeseit, mint a tiroli vadászok megvédték a Kárpátokat és az összetartásnak (szolidaritásnak) az az érzése, mely bennünket a monarchia másik államával és szövetségeseinkkel összeköt, annál bensőbb, annál zavartalanabb lesz, annál erősebb kifejezésre jut, minél inkább biztosítva vagyunk abban a tekintetben, hogy az összetartás mellett nemzeti önállásunk minden biztosítéka érvényesül.» «Mikor látjuk – mondta viszont *báró Skerlecz Iván* bán a horvát országgyűlésen – hogy a bátor magyarok s a rendíthetetlen tiroliak a haza határainál harcolnak s látjuk, hogy a horvátok, akikért az egész világ lelkesedik, a magyar Kárpátokban, a galíciai síkságon és Tirol hegyeiben véres betűkkel írják be neveiket a történelembe: ilyen

időben minden oldalon el kell kerülni azt, mi a kölcsönös vonatkozásokat megzavarhatná.» Maga a király mondta (1915 szept. 2.), hogy elnémult az országban minden politikai viszály; az ország összes nemzetiségei egybeforrnak a haza lángoló, minden áldozatra kész szeretetében. Ée "éppen ezért mondhatta el egy angol politikus, hogy a világháború legnagyobb csalódása az *egységes Magyarország* volt. A háború harmadik esztendejének, Románia támadásának kezdetén is nyilatkozatok jelentek meg, hogy a hazai, románok «nem akarják magukat sem meghódítani, sem felszabadíthatni; a magyar király jogára alatt éltek századokon át s továbbra is magyar testvéreikkel élnek, halnak». «A világháború új fázisa hazafias magatartásukat meg nem ingatja, sőt polgári és hazafias kötelességeiknek még fokozottabb teljesítésére sarkalja őket.» A nemzet most is megfogadta Kossuthnak azt a szintén nagy időkben (1848 júl. 11.) adott intelmét, hogy «ha van valahol a hazában egy sajtó kebel, mely orvoslásra vár; ha van egy kívánság, mely kielégítésért sóvárog, szenvedjen még tovább e sajtó kebel s várjon még tovább is a kívánság: ne függesszük fel ezektől azt, hogy a haza megmentéséről gondoskodjunk».

Erkölcsei erő. Az egyetértés bizonyára egyik része volt annak az *erkölcsi* erőnek, amelyet a nemzet a háborúban tanúsított. «Erkölcünk az – mondta *báró Conrad fővezér* – amely mindent fenntart és mindenben bátran átsegít.» *Apponyi* szerint a háborúban a nemzetek erkölcsi ereje, kitartása, elszántsága dönt s a döntő tusát a harc vonal mögött a nemzetek lelkiereje vívja. De hozzátette, hogy erkölcsi erőnk és nemes bátorságunk nagyszerű tünemény gyanánt nyilatkozott meg. Magyarország erkölcsi egysége áthidalta azokat a faji különbségeket, mikre ellenségeink legbiztatóbb reményégeiket építették. Aki – *Tisza* miniszterelnök szerint – látta mindazt az áldozatot, amit a nemzet a hadi jótekonyság körül hoz; aki látta mindazt a munkát, melyet a sebesült éa a beteg katonák gondozása körül kifejtett; és aki látta azt a férfias komolyságot, mellyel a nemzet az élelmezési kérdések nagy nehézségeit önmegtágadással viselte, az bizonyára az élő erkölcsi erőnek, a tettere képes erkölcsi erőnek olyan tömeget fedezte föl ebben a nemzetben, mely a legmerészebb reményekre jogosíthat fel bennünket. *Beöthy Zsolt* is arra figyelmeztetett, hogy nemzeti műveltségünket ne féltsük a háborútól; sokkal jobban kellett azt féltelnünk attól a békétől, mely minden erkölcsi értéket romlással fenyegetett. *Falfarihayn* német tábornok szerint (1916 okt.) csodálatos lelkesedés hatja át az ő magyar katonáit. Bátorságuk példaadó, harci készségük sohasem lankadó; nemesek, vitézek, a végsőkig kitartók. Vilmos császár szerint is (1916 okt. 7.) dicsőséget szereztek és nagy szolgálatot tettek a hazának.

Hazaszeretet. A legnagyobb erkölcsi értékek közé tartozik a haza-

szeretet és a király iránt való hűség. *A király már* a sarajevói áldozatok temetése napján (1914 július 4.) kijelentette, hogy a helyesnek megismert úton utolsó leheletéig megmarad s atyai gondoskodásának legszébb jutalma az lesz, hogy utódára majdan népei szeretetét hagyja legbecsesebb örökség gyanánt. Bizott a népben, amely a haza becsületéért, nagyságáért és hatalmáért mindenkor készen állt a legsúlyosabb áldozatokra. Vitéz hadai megmutatták ellenségeinknek, hogy a forró hazaszeretet és az egyetértés milyen tettekre hevíti őket. Megdicsérte (1915 febr. 4.) hű népe magatartását, elismerte méltóságos, komoly önbizalmát, mely megfelelt a korszak kívánságainak. Abban a nemes lelkesedésben, amellyel a nép zászlók alá küldte fiait s amellyel a háborús idők követeléseire alkalmazkodott, a harc áldozatairól pedig odaadóan gondoskodott, ősi hazafiságának és állampolgári erényeinek újabb, fényes megnyilatkozását látta.

Valóban, a miniszterelnök szerint (1915 ápr. 26.) még a nemzetnek a kormány iránt nagy bizalmatlansággal viseltető tagjai is teljes mértékben teljesítették mindazt, amit a haza nagy érdeke tőlük megkívánt; s a nemzet nem-magyarajkú polgárai szintén fényes cselekedetekben adták jelét a hazaszeretetnek. «Nagy erkölcsi erő rejlik ez igazságban; nagy erkölcsi erő, mely tanúbizonysága annak a vonzóerőnek, melyet a magyar szent korona, a magyar állam eszméje ez ország minden polgárára gyakorol és amely nagy és üdvös tanulságokat rejt számunkra a jövőben.» Az a melegség, amely a magyaroknak és a horvátoknak közös küzdelméből kiárad, a kölcsönös szeretetnek és a kölcsönös bizalomnak ez a melege – jóslata szerint – túl fogja élni a háborút s megtermi áldásos gyümölcsét a jövőben is.

Vallásosság. A hatalmas erkölcsi erőnek gazdag és kimeríthetetlen forrása a *vallásosság*, mely olyan mélynek és őszintének régen nem bizonyult, mint ezekben a nehéz időkben. A különböző vallásfelekezetek templomai megteltek a buzgón fohászokkal s az ellenség előtt álló katonaság is mély áhítattal vett részt a tábori istentiszteleteken, a lövészárkokban is buzgón forgatta imádságos könyveit. A főpapok már a háború kezdetén felekezeti különbség nélkül istenes és hazafias pásztorleveleket intéztek híveikhez, hogy hittel és bizalommal töltsék el szíveiket. Mikor (1915 május 30.) a primás Budapesten fegyvereink győzelmeért könyörgő körmenetet tartott, a király, ahogy maga mondta, Szent István király magasztos hagyományaitól eltelt hű magyar nemzetével együtt imádkozott a Mindenhatóhoz: kísérje áldásával küzdelmünket, hogy szeretett népei boldog békét biztosító diadalban leljék méltó jutalmát példátlan áldozatkészségüknek és hősiességeknek. Sőt a lelki béke és a testvériség megnyilatkozott török szövetségeseink vallása iránt is, mert 1916 jan. 11-en a magyar, március 6-án pedig a horvát országgyűlés törvényben

ismerte el az *iszlám vallást*, amely ellen a nemzet századokon át harcolt, mi» most szabad vallásgyakorlatot engedett neki Szent István koronájának országaiban.

Helyzetünk Közép-Európában. Nyugat- és Kelet-Európa népeivel testvéries összeköttetéseink a háború kitörésekor megszűntek, de Közép-Európa népeivel annál bensőbbek lettek. *Naumann* Frigyes német szociológus szerint a világháború sokkal több, mint szövetségi háború: érzelmekben való közösség az, mintha már összeforrunk volna. Sürgette, hogy azok a népek, amelyek most a háborúviselésre szövetkeztek, a béke idejében is összetartsanak; egyformán szedjék az újoncokat, katonai tekintetben kölcsönösen ellenőrizzék egymást, közös bizottság vigyázzon a külső politikai ügyekre, a vasutak, folyamszabályozások dolgát stb. közösen intézzék, egyforma legyen pénz- és mértékrendszerük, bank- és kereskedelmi joguk, katonai teherviselésük, munkásvédelmek, egyesülési joguk, vámtarifájuk stb.; kölcsönösen kezeskedjenek az államadóságokért stb. Terveit erősen bírálták nálunk is, de Közép-Európa népeinek (a németeknek, osztrákoknak, magyaroknak, lengyeleknek, törököknek, bolgároknak) egyetértését mindnyájan kívánták. A németek a csatatéren vették észre nemzetünk erényeit, amikről Vilmos császár, III. Lajos bajor király, Hindenburg, Falkenhayn, Morgen stb. hadvezérek magasztalással emlékeztek meg s katonáinkat magyar szavakkal is lelkesítették. 1916 június 11-én Budapesten megalakult a *Magyar Bajtársi Szövetség*, amely a szövetséges államok társadalmának szabad érintkezését kívánja előmozdítani társadalmi, tudományos, irodalmi, művészeti és gazdasági tekintetben. Német hírlapírók 1916 augusztusában csoportosan járták be a Délvidéket és a Tátrát s lelkesedve írtak annak szépségeiről és gazdagságáról. A bolgár szobranje küldöttsége Budapesten már május elején testvéries fogadtásban részesült. *Csernoch* hercegprímás (1916 már, 23.) a Szent-István-Társulatban azt javasolta, hogy a török birodalomban a katolikus hitküldetés (misszió) ügyét a szövetséges hatalmak vegyék át, amiben a mi feladataink közé tartozik, hogy Konstantinápolyban magyar iskolát állítsunk, Jeruzsálemben pedig újra fölépítsük zarándokok számára, a magyar vendégfogadóé (hospitium), melyet még Szent István király alapított. De mindennél magasztosabb volt, hogy a német császár és királyunk mint egyúttal Ausztria császára, 1916 november 5-én elhatározták, hogy az orosz uralom alól felszabadított területen helyreállítják az önálló lengyel királyságot s az új szabad, boldog nemzeti állammal jó barátságban élnek. A helyreállítás öröme a primás Szent István budapesti bazilikájában november 12-én hálaadó istentiszteletet tartott, mert a lengyelek szabadsága a mi hazánk erősödését is jelenti.

Helyzetünk a monarchiában. A háború megszüldítette hazánk-

nak a monarchiában az 1867. évi kiegyezésben meghatározott állását; sőt igazi helyét (a miniszterelnök 1915. újrési beszéde szerint) «hazánk csak most találta meg azokkal a törekvésekkel szemben, melyek a nemzetet meg akarták fosztani paritásos szerepétől, melyek centralisztikus államot akartak teremtem. Erőfeszítésünkkel – folytatta – megmutattuk, *mi a magyar állam*», azért közveszélyes örültnek jelentette ki azt, ki vissza akarna térni a középponti állam (az egységes Ausztria) gondolatához. A monarchiának két önálló államból kell állania. Közjogi harcoknak többé nincs helyök. Magyarországnak el kell foglalnia azt a helyet, amelyet megérdemel, hogy teljes összhangzatban álljon a monarchia nagyhatalmi állásával. Ehhez képest a vármegyék közül «okán csatlakoztak Abaúj-Torna vármegyének ahhoz a határozatához, melyet a magyar nemzet önálló nemzeti és állami létele továbbfejlesztése tárgyában hozott.

Hogy a monarchia címere a közjogi viszonyoknak jobban megfeleljen, a király Ausztriának és Magyarországnak a Habsburg-ház címérével összekötött címereiből 1915 október 11-én új közös címert állapított meg. Elrendelte, hogy a hadsereg zászlaja és a haditengerészet lobogója közjogi tekintetben megfelelő jelképe legyen annak a kapcsolatnak, mely a *pragmatica sanctio* alapján a monarchia két állama közt fennáll. «Legyenek ezek a rendelkezések – úgymond – a legtávolabbi időkig élő tanujelei a monarchia összes népei áldozatkészen, örömmel együttműködő erejének, amely olyan nemesen nyilatkozik meg a hadseregnek és a hajórajnak a jelen háborúban véghezvitt győzedelmes haditetteiben.» Az országgyűlés (1916 febr. 18-án) Magyarország kis címérébe a Horvátországét is bevette, amit a horvátok nagy közjogi sikernek ismertek el.

Az országgyűlés. *Az országgyűlés*, melyben a háború kitörése előtt viharok dúltak, a háború legvészesebb napjaiban is nyugalommal intézte a nemzet belső ügyeit. *Apponyi* szerint (1915 május 5.) fényes tanújelét adta a nemzet ama tulajdonságának és rátermettségének, hogy a legnagyobb európai válságok közt sem vesztette el azt a képességét, mellyel fogva ügyeit nyugodtan tudja intézni. A szónokok tartózkodtak minden nyilatkozattól, ami a hadviselés érdekeit sérthetné s mikről nagy hiba lett volna beszélni; de nyíltan bírálták a kormánynak azokat az intézkedéseit, amiket, a háborús viszonyokra való tekintettel, itthon tett a nemzeti élet folytonosságának fenntartására. Az országgyűlés csak rövidebb ülészakokra jött össze, mert a képviselők közül százan katonai szolgálatokat teljesítettek. *Batthyány Tivadar gróf* (1915 ápr. 28.) sürgette, hogy adják meg a népnek azokat a jogokat, amiket vitésége következtében megérdemel s a népjogok általánosságát a háború után az egész vonaxon az igazi demokrácia szent jegyében valósítsák meg.

Másnap *Rakovszky István* azt indítványozta, hogy választójogot nyerjen minden húsz évnél idősebb férfiú, aki a nemzet mostani élet-halál harcában katonai szolgálatot teljesít a harctéren; mert ezek a polgárok hősi véráldozatukkal érdemet szereztek arra, hogy az ősi magyar alkotmányuknak jogokkal felruházott részesei legyenek. Azonban *Tisza* miniszterelnök szerint a választói jog nem jutalom, hanem állami megbízás; olyan közjogi kötelesség, melyet az állam az egyénre ruház s olyan közjogi hivatás, amelynek megadásánál nem a jutalom, hanem az állami közérdek szempontja dönt. A többség nem is tűzte ki napirendre az indítványt, de *Tisza* (május 3-án) kijelentette, hogy nincs kifogása azoknak választójoga ellen, kik a háborúban kitűntek.

A magyar alkotmány és parlamentarizmus drága kincse minden magyar embernek; azért ahogy *Tisza* miniszterelnök mondta, «a háború alatt nem lehet megtartani a parlamenti választásokat, hanem meg kell hosszabbítani az 1915 június 21-én lejáráó képviselői megbízásokat; mert, úgymond, egy állam bizonytalan időre nem foszthatja meg magát attól a lehetőségtől, hogy akaratát szabadon kifejezésre juttassa és érvényesítse; egy állam sem rakhat békókat bizonytalan időre saját kezeire és nem szállíthatja alá a maga akaratának nyilvánítására hivatott szerveit korlátozott működésre» (t. i. csupán a hadüggyel összefüggő kérdések tárgyalására). *Akonyi* megjegyezte, hogy a mandátumot csak az, t. i. a nép hosszabbíthatja meg, aki adta; de az országgyűlés 1915 ápr. 28-án úgy határozott, hogy jogai csak a béke megkötését, után félesztendő múlva szűnnek meg.

A király. *A király* a háború kitörése óta többször intézett atyai intelmeket és lelkesítő szavakat a néphez, amelyet a haza becsületének és nagyságának megvédésére buzdított. (így különösen 1914 július 28., aug. 6., 1915 febr. 4., május 23., július 29. és szeptember 2.) A király iránt való hűség és szeretet meghatóan nyilatkozott meg 1915 szeptember 2-án, mikor a miniszterelnök a magyar és horvát törvényhatóságok fényes küldöttségét vezette Schönbrunnba, hogy a nemzet hódolatát bemutassa. A király büszke örömmel látta tündökölni az óriási harcban a magyar és horvát nemzetnek ősöktől öröklött hadi erényeit és azt, hogy hőstetteikben felülmúlták e két testvérnemzet régi hadi dicsőségét is.

A kormány. *A kormány* a parlamentnek (1915 április 20-án) jelentést tett arról a kivételes hatalomról, melyet a háború idején gyakorolt és gyakorol. Gróf *Andrássy* parlamenti nyilatkozata (1916 július 5.) szerint a háború természetével járt, hogy olyan teljes hatalmat nyert, aminőt a magyar alkotmány a múltban sohasem kapott. Ugyanakkor azonban az ellenzék számára is betekintést kívánt a háborús ügyek vezetésébe. A király és a külügyminiszter az ellenzék bizalmi férfiáival (*Andrássy*, *Apponyi*, *Rakovszky*) ismételtan tanácskozott is, ők azon-

ban augusztus 23-án visszaléptek, mert befolyásukat biztosítva nem látták s a külügyi politika ellenőrzésére a delegációk összehívását sürgették. A kormány kivételes hatalma többnyire a háború előtt közvetlenül hozott törvényeken alapult, de a parlament a háború alatt is hozott néhány idevonatkozó törvényt. Pl. 1915 májasában a hadiszállításokkal visszaélők, majd a hazaárulók vagyoni felelőssége dolgában. Amazok - *Balogh Jenő* igazságügyminiszter szerint – csak ocsmány töredékei a társadalomnak s legfeljebb egy-kétszáz megtévedett kufárról s néhány megtévedt közhivatalnokról lehet szó. Emezekre nézve pedig a szebeni főispán, *Waldbaum Frigyes* (1916 febr. 7-én, midőn a megyei bizottságból két megszökött tagot ki akartak zárni), megjegyezte, hogy a törvényt még a hazaárulókkal szemben is tisztelni kell. A királyi (már 1914 okt. 7.) utasította az igazságügyminisztert, hogy a felségsértés és más politikai büntetendő cselekmények miatt elítélteknek megkegyelmezése és a megindított perek megszüntetése végett előterjesztést tegyen.

Közl.gazgatás. A kormány mindjárt a hadizenet napján kijelentette, hogy mindent megtesz az ország rendjének, nyugalmanak, a hazához hű polgárok. élete és vagyona biztonságának oltalmára. Az államnak – mondta – mindenkor lesz annyi ereje, hogy összemorzsolja azokat, kik bűnös izgatók szavára hallgatva, vétenének az állampolgári hűség kötelességei ellen; az állam minden rendezést csirájában fog elfojtani. A legjobban fenyegetett vármegyék élére kormánybiztosokat nevezett ki. De kilenc hónap múlva (1915 április 26.) a miniszterelnök elismerte, hogy teljesebb nyugalom és összhang ebben az országban sohasem volt, mint ekkor, amikor rendőrré, csendőrré Magyarországon nincs szükség. A király pedig (1915 nov. 21.) köszönetet mondott a megyei és városi tisztviselőknek, hogy a kivételes időkben velők szemben támasztott fokozottabb követelményeknek hagyományos hűséggel, hazafias lelkesedéssel, a kötelesség teljesítésének rendes határán túlmenő megfeszített munkássággal, odaadó buzgósággal és még a legnehezebb körülmények közt is sikeresen feleltek meg. Legnagyobb feladatok előtt a közigazgatás 1916 augusztus végén az erdélyi vármegyék kiürítésekor állott, amidőn az ellenséges meglepetés következtében a lakosság elköltöztetése s vagyona megmentése nem mindenütt folyt le az előre megállapított rendben. A képviselőház azonban 1916 szeptember 21-én elvetette azt az indítványt, hogy bizottságot küldjenek ki annak földelésére, Erdély váratlan megtámadtatása miatt kit terhel a felelőség. A török hódítás kora óta most történt először, hogy a vármegyék a negyedik, ötödik vármegye vendégeiként folytatták működésüket.

Drágaság. Mind a polgári, mind a katonai hatóságoknak sok bajuk volt a lelkiismeretlen hadseregszállítók és az élelmiszerek uzsorásai miatt, kik a háborús viszonyokat, az állam és a polgárság érdekeivel

nem törődve, gyors és illetéktelen meggazdagodásra akarták felhasználni. Voltak, akik milliókat csaltak a katonaság számára szállított posztón, a papirostalpú bakancsokon, a konzerveken, lovakon, szarvasmarhákon stb. Mások a közönséget zsákmányolták ki s hallatlanul fölverték a kenyér, liszt, hús, zsír, cukor, tej stb. árát, holott ezeket a hatóság megállapította. Az országgyűlés (1916 febr. 3-19.) behatóan foglalkozott a drágaság dolgával, a kormány kemény rendeleteket adott ki, a bíróságok pedig szigorú ítéleteket hoztak. Az országgyűlésen *Gratz* Gusztáv képviselő (1916 szept. 26.) élelmezési diktátor kinevezését sürgette; a kormány báró *Kürthy* Lajost állította az élelmezési ügy élére, de korlátolt hatalommal. A vezetése alatt álló Közélelmezési Hivatal 1916 nov. 1. meg is kezdte működését. Sok bajon kellett segítenie. De a nyomorúság a drágaság mellett sem volt akkora, mint más háborúban, s a király 1916 július 31-én megdicsérhette «derék nemzetét», hogy a haza javára szükséges rendszabályok helyes megértésével viseli el a gazdasági életnek a háborúban való korlátozásait. Az állami hadiségély a nyomortól megóvta a népet. Sőt a gazdáknál s a falusiaknál fel is halmozódott a pénz, ami a népet, ahol okos vezetői nem voltak, munkátlanságra vagy haszontalan költekezésre csábította.

A társadalom. A háború következtében Sárosban 20, Zemplénben 15 község pusztult el teljesen s ott, továbbá Ungban és Máramarosban 196 falu nagyon megrongálódott. Ezeknek rendbehozataláról külön törvény intézkedett, de a társadalom is megmozdult érdekében s a kárpáti falvak fölépítésére több millió koronát adakozott össze. A sebesültek ápolására a legelőkelőbb nők vállalkoztak, a Vöröskereszt- és csapatkórházak szükségleteinek fedezésére, a vak és béna katonák tanítására stb. gyűjtéseket rendeztek. Az iskolák és középületek egy részét kórházakká alakították át; az állam már az első év végén 14 kórházi baraktelepet állított fel az ország északi részeiben s az ország legnagyobb megfigyelő állomásán Miskolczon, naponkint 4-5000 sebesültet és beteget kezeltek. A közönség a török vörösfélhold és a bolgár Vöröskereszt javára is szívesen adakozott. A jótékonyt az ezerféleképen gyakorolta. A háború céljaira vasért cserélte be rézedényeit, aranygyűrűjét odaadta vasgyűrűért s egész egyházmegyék ajánlották fel harangjaikat az ágyúöntés céljaira. A kormány már 1914 aug. 18. felállította a hadsegítő hivatalt, hogy ennek a példátlan felbuzdulásnak irányt adjon; a király pedig 1915 febr. 5-én megköszönte a nemzetnek, hogy nehéz időkben ilyen áldozatra kész magatartást tanúsított. De a nemzetre még nagyobb megpróbáltatások vártak. Éppen a mohácsi veszedelem 390-ik évfordulóján 1916 aug. 29.) félmilliónál több székely és szász volt kénytelen hatósági rendeletre odahagyni családi tűzhelyét, mivel előtte való nap a romániaiak tizenhárom felől törtek Erdélyre. Hazánk csak a népván-

dorlás korában láthatott hasonló szomorú költözködést. Az öregek, nők, gyermekek százezrei heteken át vándoroltak s maguknak és két-három milliányi háziállatuknak távol vármegyékben kerestek mendőket, mialatt otthonukat az ellenség pusztította. Sorsukat zúgolódás nélkül viselték el. Hontalanságuk három hónapja alatt a kormány és a társadalom tőle telhetően enyhített helyzetükön s a lapok a megélhetés nehéz viszonyai közt is milliókat gyűjtöttek össze megsegít és ökre. S a hazatérők a székely költővel (Jakab Ödönnel) Istenhez fordultak:

«Szabad lett Erdély! Nincs is már nekem
Egyéb vágyam, oh édes Istenein,
Csupán csak az, hogy kegyelmedbe vedd
És áldd meg az én szülőföldemet!»

Pénzügyek. Az állam maga is elvárta a polgároktól, hogy terheiben a szokottnál nagyobb részt vegyenek. A magyar állam adóssága a háború kezdetén 6695 millió korona volt; most ez több mint 4500 millióval növekedett ama négy hadikölcsön következtében, melyet hazafias felbuzdulással maguk a polgárok nyújtottak az államnak; hiszen a második hadikölcsön kiírásakor (1915 május 27.) a miniszterelnök egyenesen megmondta, hogy a hadikölcsönben való részvétel kötelessége mindenkinek, aki a szükséges anyagi eszközökkel rendelkezik. A külföld nagyon meg volt lépetve, mikor értesült, hogy a pénz dolgában szegénynek vélt ország nagyobb erőfeszítés nélkül, a maga erejéből teremtette elő ezt az összeget. Az ország önérzetét is emelte, hogy idegenek nélkül bonyolíthatott le olyan üzletet, mely nemcsak az államon segített, hanem magán a népen is, mert a kölcsönadott milliárdok a hadi célokra szükséges terményekért, iparcikkéért stb. ahhoz szivárogtak vissza. Mikor az 1914 november 30-iki törvény értelmében hadi célokra megadóztatták a 20,000 koronánál nagyobb évi jövedelemmel rendelkezőket, ezt az adót hazafiságból olyanok is megfizettek, akiknek jövedelme egy-két ezer koronával kisebb volt.

A tőzsdét, mint más hadviselő államokban, nálunk még a mozgósításkor becsukták, hogy az értékpapírokkal való kereskedést gátolják; azonban 1916 március 14-én újra megnyitották. A háborúba vonultak fizetésbeli kötelességeinek teljesítésére az állam haladékot (moratóriumot) adott s gondoskodott elegendő pénzjegyről, mivel az arany-, ezüst- és váltópénz eltűnt a forgalomból. A nemzet, amely a spártaiak hadi erényeivel ékeskedett, a spártaiak pénzét, a vasat is készségesen fogadta el fizető eszközül, midőn a kormány 1916 augusztus 3-án a nikkell helyett (amely hadicélokra kellett) vas váltópénzt hozott forgalomba. A pénzügyintézetek pedig 1915 április 7-én 125 millió korona tőkével pénzügyintézeti középpontot alakítottak, hogy a hitel-életet az egész

országban egységesebbé tegyék, a a vidék közigazdasági munkásságát erősítsék a különböző hitelintézetek rendelkezésére nagy tőkét biztosítsanak. A benyújtott törvényjavaslatot az ellenzék azért nem helyeselte, mert – mint *Apponyi* 1915 december 21-én mondta – ha az ország összes pénzintézetei egy központi intézettől függenek, ez pedig teljesen a kormány hatalma alatt áll, akkor a szabad politikai állásfoglalás lehetőségének utolsó maradványa is elvész. A középpont azonban 1916 június 1-én megalakult. Egyébiránt a háború idején kitűnt, hogy a nemzet legfőbb vagyona nem a pénzben áll, hanem a javakban; tudniillik a munkában, a termelésben, az előállított termékekben, a birtokokban, az üzemekben, szóval a nemzeti vagyon dolgozó és termelő alkotó részeiben.

Gazdasági ellenállás. *A gazdasági ellenállás* szervezése a kormány-nak egyik főgondja és feladata volt. Mivel Anglia a monarchiát és Németországot kiéheztetéssel akarta békére kényszeríteni, a magyar kormány azonnal összeíratta a lisztkészletet (Budapesten 1915 május 16. használták először a lisztjegyet), hetenkint két napra eltiltotta a hús kimérését, a különböző termények legmagasabb árait megállapította, elrendelte, hogy egy talpalatnyi terület se maradjon bevetetlenül, a hasznobérlő pedig minden körülmény közt gondoskodjék földje megműveléséről, mert különben a tulajdonos elveheti tőle a bérletet. Szántásra, vetésre, aratásra, szüretelésre a katonákat a hadvezetőség is szabadságolta, hogy az otthoniaknak segítsenek; sőt a katonák a front mögött az ellenségtől elfoglalt területeken is végeztek mezei munkákat. *Bodics István* horvát képviselő szerint (a horvát országgyűlésen 1915 június 24.) a mostani háború mutatta meg igazán, mit ér a földműves, «a paraszt». Még az iskolásfiúk is jókedvvel vállalkoztak mezei és kerti munkák elvégzésére. A cséplésnél (1915) kitűnt, hogy sokkal kevesebb búzánk van, mint amennyire számítottunk; mire a kormány a gabonakészletet közcélokra lefoglalta, az eladást és a fogyasztást szabályozta, a gabonára kivetett vámot pedig felfüggesztette, s a hiányt Romániából való behozatallal pótolta. A gazdák sohasem adhatták el termésüket, lovaikat, marháikat és egyéb jószágukat olyan jó árakon, mint mostan, úgy hogy a háború következtében megvagyonosodtak; a vevők azonban nagyon megéreztek a drágaságot, mint a föld valamennyi hadviselő államában. Prohászka püspök (1916 ápr. 13) a Magyar Gazdasági Szövetségben a háborúból hazatérők számára az állam által örökbérletbe vett" s köztük 15-35 kat. holdakban, kiosztandó kisbirtokok szervezését kívánta. «A földből – úgymond – nemcsak magvak, hanem lelkek is nőnek; de azt akarjuk, hogy magyar lelkek nőjjenek; mert akkor lesz Magyarország igazán a mienk, ha magyar földből magyar lelkek nőnek ki! Altalában véve ez a háború hazánkra és a szövetségesekre nézve

gazdasági küzdelmet is jelentett. Meg kellett mutatnunk, hogy megélünk, ha ellenségeink elzárják is előlünk határait. A gazdák és a fogyasztók ebben a tekintetben épp úgy megálltak helyöket, mint vitéz katonáink.

Ipar. Hazánk első sorban földmivelő ország lévén, a háború terheit a nagyiparos és kereskedő államoknál valamivel könnyebben viselhette el. A király 1916 okt. 3. méltán mondott köszönetet a magyar gyárak és kézműipartelep munkásainak, kik a hadsereg céljaira önfeláldozással dolgoztak. Még a munka ideje is módosult, mert a világitással való takarékoság szempontjából a, kormány elrendelte, hogy az órákat 1916 május 1-től október 1-ig 60 perccel előbbre igazítsák. Az ipar jóformán a háború szolgálatába állt, sőt más rendeltetésű gyárakat és műhelyeket is annak céljaira alakítottak át. A ruházati iparnak pl. egyszerre milliókat kellett ellátnia s így annak minden ága lázasan és nyereséggel dolgozott. A malmok alig győzték a munkát stb. Ellenben pl. az építkezés teljesen megakadt, a külső országokkal való kereskedelem pedig rendkívül hanyatlott, minnek következtében az anyag behozatalára szoruló gyárak nem dolgozhattak. Azonban éppen 1915 nyarán kezdték meg a Csepel-sziget északi csúcsán a budapesti kereskedelmi kikötő munkálatait; 1916 január 27-én az országgyűlés törvénybe iktatta a Deutsche Bankkal 1915 nov. 26-ári kötött szerződést, mely az erdélyi földgáz értékesítéséről az erdélyi gyátipar felvirágoztatására törekszik s 1916 június 20-án a részvénytársaság meg is alakult; a magyar-bosnyák gazdasági központ pedig 1915 dec. 17-én magyar keleti gazdasági központtá alakult át, hogy úgy legyen ezentúl, ahogy a középkorban volt, mikor a törökök, bolgárok s más balkáni népek magyar vásárokon látták el magukat értékes portékákkal.

Kereskedelem és közlekedés. A levantei kereskedelem útvonalába hazánkat éppen a háború idején kapcsolták be, mikor Berlin és Konstantinápoly közt Budapesten át a közvetlen vasúti összeköttetés újból megnyílt, hogy onnan azután Bagdad felé folytatódjék tovább. Hazánkat szintén érdekli a világkereskedelemnek az a másik nagy eseménye is, mely 1915 május 23-a óta Olaszország ellen az Adriai-tenger szabadsága érdekében folyik. A berlin-bagdadi vasút és a tengeri hajózás szabadsága Magyarország kereskedelmi fejlődésének egészen új lendületet adhat. A közlekedés legfőbb eszköze, a vasút, az egész idő alatt majdnem teljesen a hadseregnek tett meghálálhatatlanul nagy szolgálatokat? azonban kitűnt, hogy a forgalom gyorsítása végett kettős vágányú vasutakra és több vonal kiépítésére van szükség. A gépkocsikat (autóbilokat), sőt a magán- és igáskocsik nagy részét is a sereg céljaira foglalták le. De a háború izgalmi közt is maradt idő a közlekedés javí-

tására. Pl. a Dunát most hidalták keresztül Tahitótfalunál; a gyönyörű lánchidat, mint Széchenyi-lánchidat, 1915. november 27-én újraépítve adták át a forgalomnak; december 30-án megnyitották a Száva zimony-belgrádi vashídját, melyet a háborúban leromboltalak helyére három század katona két hónap alatt épített föl. A Dunán való szabad hajózás érdekében pedig a dunamelléki országok képviselői 1916 szept. 4-én Budapesten fontos értekezletet tartottak.

Irodalom. Még az a mondás sem vált be egészen, hogy «inter arma silent Musae», mert az *irodalom, tudomány, művészet és a tanítás ügye* ezer nehézség közt is előre haladt.

A háború első két esztendeje alatt 4000-nél több új könyv jelent meg. A fronton harcoló, vagy a kórházakban sebesülten fekvő katonák is legkedvesebb ajándékok gyanánt fogadták a könyveket. A háború élményeinek leírása és elbeszélése bizonyos új szint hozott a magyar irodalomba s egy magyar vitéznek, *Gyóni Gézának* a lövészárkokban írt költeményei országos érdeklődést keltettek. *Herczeg Ferenc* előtt úgy rémlett, mintha ezt az egész rettenetes háborút tulajdonképpen a pacsirták és a magyar költők kedvéért vívták volna; mert – úgymond – ha bejön az olasz, akkor ott lenn kipusztít és polentába süt minden pacsirtát; ha pedig bejön az orosz, akkor idefönn a magyar költő körülbelül olyan sorsa jut, mint az olasz földön az énekes madár. Az úr és a paraszt esetleg még megélhetne haza nélkül, de a költő már nem. Magyar lapokat még a lövészárkokban és az ostromlott Przemysl várában is szerkesztettek. Az itthoni lapok cenzúra alatt állottak és semmit sem közöltek, ami a hadvezetés vagy a belső béke érdekeivel ellenkezett volna. Komolyságuk következtében a kor történetének forrásai közé tartoznak. *Apponyi* már 1915 május 5-én felszólalt a cenzúra túlságai ellen s a miniszterelnök azt maga is szükséges rossznak nevezte, mely azonban megengedi a kritikát minden téren, csak a gyűlölködő hangot nem. De hiszen pl. a dán *Aage Madelung*, a svéd *Sven Hedín* gyönyörűen megírta hadinaplói is szeretetet hirdettek a magyar nemzet iránt, melynek jó tulajdonságait és kincseit a háborús irodalom a szokottnál buzgóbban ismertette meg a külfölddel. Irodalmi kincsek lesznek valaha azok a nagyon szépen megír! levelek is, amelyeket ebben a háborúban egyszerű katonák és hozzátartozóik váltottak egymással. Sőt a fogságunkba jutott turáni atyafiak dalait és mondáit, szokásait és testalkatát is alkalom nyílt összehasonlító módon tanulmányozni különösen az esztergomi fogolytáborban. A M. T. Akadémia megbízásából ezen a téren *Munkácsi Bernát*, *Kunos Ignác*, *Vikár Béla*, *Sebestyén Gyula* és *Lenhossék Mihály* nagyon becses megfigyeléseket tettek.

Semmit sem változtatott a háború azon a tiszteleten, amelyet a külföldi irodalom nagyságai iránt a magyar nemzet mindenkor tanú-

sított. Így 1916 április 30-án *Shakespeare* halálának háromszázados évfordulójáról az Akadémia, a Kisfaludy- és Petőfi-társaságok ünnepies felolvasásokkal, a Nemzeti színház és a Kolozsvári színház pedig darabjainak előadásával kegyeletesen emlékezett meg.

Tudomány. *Tudományos intézeteink* zavartalanul folytatták működésüket, sőt számban is növekedtek. Így a Szent István-Társulat tudományos szakosztályaiából éppen a háború alatt, 1915 november 29-én alakult meg a Szent István-Akadémia, hogy a tudományt és az irodalmat katolikus szellemben szabadon, becsületes őszinteséggel és szorgalmasan művelje. Viszont 1916 január 26-án nyílt meg Budapesten a Magyar-zsidó Múzeum.

Az Akadémia a kormánnyal egyetértve a háború idején határozta e', hogy Kisászásban Ólba és Meriámiik rombadólt városokat felásatja, hazánknek a történelemben emlékezetes helyeit rendszeresen felkutatja, Athénben pedig a görög régiségek kutatására intézetet állít föl. A kormány 1916 március 25-én (dr. *Heckler* Antal icleigl. igazgatása alatt) Magyar Tudományos Intézetet alapított Konstantinápolyban, hogy magyar fiatal tudósok ott történelmi, régészeti, néprajzi, nyelvészeti és földrajzi kutatásokat végezhesenek. A Turáni Társaság 1916 május 2-án a Kelet alaposabb kutatása végett keleti kultúrközépponttá alakult át. Az országgyűlés (1915 dec. 9.) *Apponyi* indítványára megbízta a kormányt, hogy a magyar szent korona országai hadierejének fegyvertényeit és a háború áldozataiban való részesezésének arányát hivatalosan állapíttassa meg s ezekről annak idején az országgyűlésnek jelentést tegyen. Az ország minden nagyobb városában rendezett háborús előadások, kiváltképen az a publicistái munkásság, amelyet *Andrássy*, *Ajipomji*, *Tisza*, *Berzeviczy* stb. kifejtett, a nemzetet nemcsak tájékoztatták és felvilágosították, hanem lelkesítették is Berlinben és más külföldi városokban tartott felolvasásaik pedig közviszonyainkról a külföldet is felvilágosították.

Az orvosi tudomány hadi jelentőségéről a közönség a parlament palotájában 1915 április 8-án megnyílt hadi- és népegészségügyi kiállításán győződhetett meg s eléggé tapasztalta, hogy a? orvosok, különösen a sebészet segítségével, hány életet mentettek meg. A bénaságot, a sérült idegek összevarrásával, ebben a háborúban gyógyították először. A hadjárat első 28 hónapjában a különféle járványok terjedését is sikerült meggátolni; dr. *Kaiser* Károly és dr. *Clernel* Jenő a tífusz új szérumát fedezték fel.

A *találmányok* többnyire a háború céljait akarták előmozdítani.

Művészet. A háború a *művészetekre* is hatott. *Stróbl* és *Mednyánszky* a táborban keresett művészi ihletet, *Sámuel* szobrász a házáért küzdve esett d, ellenben *László* Fülöp, a híres arcképfestő, a há-

ború kitörésekor sietett megszerezni magának az angol állampolgárságot különböző városokban hadi jótékony célokra vasszobrokat állítottak fel; így Budapesten 1915 szept. 12-én a nemzeti áldozatkészégszobrába a király s a német és a török császárok is szegeztek föl lemezeket. Budapesten Pázmány Péter szobrát, Erzsébet királyné emléktábláját, Vajda János és Zichy Mihály síremlékeit a háború miatt csendben leplezték le. Az elsőt *Radnay* Béla, a másodikat *Holló* Barnabás, s a harmadikat *Somló* Sári s a negyediket *Stróbl* Alajos készítette. A M. T. Akadémia 1916 március 27-én elhatározta, hogy felállítja Hunyadi János szobrát Belgrádban, Báthory István lengyel királyét Varsóban s a hármasszövetséget megteremtő Bismarck és Andrássy reliefjeit a berlini nagykövetségen. A trencsényi 15. honvéddalozegzredhez bevonult művészek saját műveikből a katonák özvegyeinek és árváinak javára több városban kiállítást rendeztek; 1916 január 6-án pedig Budapesten megnyílt a sajtóhadiszálláson dolgozó művészek képkiallítása. *Andrássy* gróf bevezető beszéde szerint egy művelt nemzet nem folytathat a maihoz hasonló hosszú hadjáratot anélkül, hogy abba bele ne vigye a maga idealizmusát, a maga kultúráját, a maga művészetét.

A színművészet a háború első esztendejét nagyon megsínylette. A kultuszminiszterium, három héttel a hadüzenet előtt, törvényjavaslatot nyújtott be az új nemzeti színház fölépítéséről, de szeptember 27-én már kénytelen volt a nemzeti színház és az operaház művészeinek szerződését a háborús kikötés alapján felbontani. Azonban a második esztendőben a színelőadásokat ismét országsszerte rendszeren megtartották, s a kassai színház 1916 május 7-én megünnepelte működésének századik évfordulóját. A közönség tapsolt a mostani háborút dicsőítő daraboknak, a mozikban pedig (a mozgó-színházakban) a háborúról felvett filmeket nézte legszívesebben.

A háborúban a műépítészet nagy alkotásai s a műkincsek is veszedelemben forogtak. Azonban a középkori épületekben sem a Felföldön, sem Erdélyben nem esett kár, a műkincseket pedig idején biztonságba helyezték.

Tanügy. Az iskolák és internátusok nagy részét az első hónapokban kaszányákká és katonai kórházakká alakították át, de a tanítás szakadatlanul folyt a szűkebb, kényelmetlenebb szállásokon is, míg a katonák elhelyezéséről másképen gondoskodhattak. A tanulók mezei munkákra, a hadi célokból gyűjtött fémek összeszedésére, a liszt- és kenyérrjegyek, táviratok kihordására, a jótékonyosság szolgálatában különféle munkákra szívesen és lelkesen vállalkoztak. Sokan önként csaptak fel katonáknak, másokat pedig besoroztak, úgy, hogy a középiskolák VI-VIII. osztályaiban a tanulók száma nagyon megfogyatkozott. Most történt először, hogy a hadba vonultaknak nem kellett

érettségi vizsgálatot tenniök. A tanárok közül minden harmadik element katonának. *Takács* Menyhért jászóvári prépost maga szólította fel (1915 májusában) a prémontrei-rendű tanárokat, hogy a Krisztusi szeretet gyakorlása végett hadi szolgálatra jelentkezzenek. A háború kitörése ellenére sem halasztották el az új egyetemek megnyitását; a debreczeni 1914 október 1., a pozsonyi pedig október 3-án teljes csendben kezdte meg működését. A hallgatók száma az összes hazai főiskolákon az első évben felényire, a másodikban pedig negyedrésznyre csökkent, a kolozsvári és a keszthelyi gazdasági akadémiákat pedig meg sem lehetett nyitni. Országszerte nagy érdeklődést keltett a sárospataki híres főiskola tanárkarának az a kérése (1916 márc. 14.), hogy a reformáció négyszázados évfordulóján az intézetet a jobban fejlődő Miskolcra költöztessék át; az illető egyházkerület azonban június 15-én a sokat vitatott kérést nem teljesítette. Az idegen nyelvek tanulását mindenütt sürgették. A keleti akadémián sokan vállalkoztak a török és bolgár nyelvek elsajátítására, *Jankovich* miniszter pedig a főrendiházban (1915 dec. 20.) kijelentette, hogy a német nyelv tanítására a jövőben több gondot fordít, mert ezentúl a német lesz a nemzetközi érintkezés nyelve. A külföldön viszont (Berlinben, Bécsben, Prágában, Triesztben stb.) magyar nyelvi tanfolyamok alakultak; *Sükri* basa török közoktatásügyi miniszter Ígéretet tett, hogy a konstantinápolyi egyetemen tanszékeket állít a magyar nyelv és irodalom, valamint az összehasonlító uralal-
uáji nyelvészet számára, a bécsi egyetemen pedig az utóbbi tanszéket fel is állították. A porosz képviselőház 1916 március 20. elhatározta, hogy a berlini egyetemen tanszéket állít a magyar nyelv és történelem számára s azon dr. *Gragger* Róbert novemberben már meg is kezdte a tanítást. Eucken Rudolf jeni egyetemi tanár azt sürgette, hogy más német egyetemeken is állítsanak ily tanszékeket, Magyarország pedig szaporítsa a német gimnáziumok számát. Egy egyszerű szeghalmi földmíves azonban, *Péter András*, a szülőföldjén állítandó magyar gimnáziumra hagyott két millió koronát, dr. *Vajda* László pedig a nagyköroői főgimnáziumra egy milliót.

A leánytanítást *Jankovich* közoktatásügyi miniszter éppen a háború idején, 1916 júliusban, reformálta; a felső leányiskolát hét osztályúvá tette, ezt egy új iskolával, a felső kereskedelmi iskolával egészítette ki, a leánygimnáziumok rendszerét kifejlesztette, s a nőknek az egyetemekre való beiratkozását megkönnyítette, azonkívül a polgári iskolák és a középiskolák reformját is előkészítette.

Az elemi iskolákban sok helyütt nők vették át a tanítást, mert több ezer tanító bevonult. Sok helyen a polgári fiúiskolákban is nőket alkalmaztak. A gyermekek legszívesebben hadijeleneteket rajzolgattak s a fővárosban és a vidék nagyobb városaiban be is mutatták ezeket a

kedves rajzokat. Valamennyi iskolában nagy hajlandóság mutatkozott az idáig nem kedvelt katonáskodásra s a szokottnál sokkal többet vettek föl katonaiskolákba. A háború a népnevelés elé új feladatokat tűzött. *Bosnyák Zoltán* mozgalmat indított a hadiárvák védelmére és tanítására; gróf *Zichy Géza* a bénáknak a maga példáján mutatta meg, mire képes az ember egy kézzel is; a vakok sorsát és tanítását a társadalom országos gyűjtéssel kívánta biztosítani; a rokkant katonákat méhészetre, Kertészetre,- kosárfonásra s különböző kézi munkálatokra oktatták stb.

Tanulság. A halhatatlan báró *Eötvös József* emlékünnepén (1916 febr. 2.) *Apponyi* méltán mondta, hogy népnevelésünkkel győzünk; *Eötvös* alkotása és a magyar tanító munkája nélkül elborított volna bennünket az ellenséges tömegek áradata. A háború történetéből, a nemzetnek ez idő alatt tanúsított viselkedéséből királyunk maga vonta le (1915 szept. 2.) azt a tanulságot, hogy a mai megpróbáltatások után *Szent István* koronája a Mindenható akaratával új dicsőségtől övezve, megnövekedett fényben fog ragyogni a jövő, boldogabb nemzedékeknek.

Márki Sándor.